

Andreja Kornhauser, Jana Mali

PRIPRAVA STAREGA ČLOVEKA NA ŽIVLJENJE V DOMU ZA STARE LJUDI

UVOD

Demografske spremembe, ki so v »razvitih družbah« vse vidnejše, se kažejo tudi v Sloveniji. Oskrba starega človeka v veliki meri ne poteka več v ožjem družinskem okolju in vedno več starih ljudi tretje življenjsko obdobje preživi v domu za stare.¹ Prehod v tak dom je za stare ljudi velika sprememba na različnih življenjskih področjih, na primer na čustvenem in fizičnem. Kaže se v spremenjenem funkcioniranju socialnih omrežij, opravljanju dnevnih rutin, ne nazadnje pa ima tudi različne finančne posledice. Stari ljudje, ki zaradi zdravstvenih, duševnih ali socialnih sprememb ne morejo živeti v svojih domovih ali pri sorodnikih, se odločajo za življenje v domovih za stare ljudi.

Raziskave kažejo, da 12 % starejših od 65 let ne more v celoti skrbeti zase, da dodatno pomoč pri osebni negi potrebuje 5 % oseb in da pomoč pri gospodinjstvu potrebuje 21–25 % oseb. V starostni skupini od 70 do 80 let potrebuje pomoč že 30 % ljudi. To sovpada tudi z vzroki za nastanitev v institucijah; vanje 60–70 % stanovalcev odide zaradi zdravstvenih težav – 38 % oseb domovi sprejmejo neposredno iz bolnišnic. (Pečjak 2007: 172.)

V Sloveniji so domovi za stare ljudi socialnovarstvene ustanove. Na življenje ljudi vplivajo večplastno, saj obsegajo različna področja človekovega delovanja. Vsak posameznik

v institucijo vstopi z že oblikovanimi osebnostnimi značilnostmi, določenim znanjem, sposobnostmi in navadami, torej s skupkom značilnosti, ki pa se razlikuje od pravil in zapovedi institucije. Institucija posameznikovi osebnosti tako ni v celoti prilagojena in to je osnovni problem institucije (Mali 2008 a: 133). Hojnik - Zupanc (1994: 12) je že pred dvema desetletjema ugotavljala, da se s kronološko starostjo povečuje negativen odnos do domaške oskrbe, saj se s starostjo poveča čustvena občutljivost. Pri tem je pozitiven odnos do domaške oskrbe trikrat večji pri starih ljudeh, ki so prej že obiskali domove in spoznali življenje v njih (*ibid.*).

Življenje v domu je za marsikoga izhod iz življenjske zagate in je nujen za preživetje, kljub temu pa je zbiranje množice starih ljudi v domu nenaravna segregacija določenega dela populacije, saj ni normalno, da so na enem prostoru nakopičeni samo stari ljudje. Prehod iz domačega v institucionalno okolje spremljajo težave, predvsem kadar se posameznik ni sam odločil za odhod v dom, ampak so mu odločitev vsilili drugi ali so nanjo vplivali dejavniki, na katere posameznik nima vpliva, na primer bolezen in z njo povezano poslabšanje zdravstvenega stanja. Prav zdravstveno stanje lahko postane najbolj kritično merilo pri spremembi bivališča, saj je preselitev v dom za stare za večino zadnja sprememba bivališča v življenju (Hojnik - Zupanc 1999: 70–71).

Odhod v institucionalno varstvo stari ljudje, ki živijo v urbanem okolju, doživljajo drugače kot stari ljudje, ki živijo v ruralnem okolju. Hlebec *et al.* (2010) ugotavljajo, da je

¹ Domovi se v različnih krajih različno imenujejo: dom starejših občanov, dom upokojujencev, center za starejše občane, dom starostnikov, dom upokojujencev in oskrbovancev, dom za stare in onemogle, dom počitka ipd. V skladu z opredelitvami in definicijami na področju socialnega dela v članku za navedene institucije poenoteno uporabljamo izraz dom za stare ljudi.

povpraševanje po storitvah institucionalnega varstva pri starejši kmečki populaciji občutno manjše kot pri urbani populaciji in da je ponudba storitev pomoči na domu v ruralnih okoljih precej manjša kot v urbanih okoljih.

V članku nas zanima pomen priprave na življenje starega človeka v domu za stare ljudi v konkretnem ruralnem okolju: v Prekmurju. Prekmurje v skladu s statističnimi podatki (Statistični urad Republike Slovenije 2012) po številnih kazalnikih gospodarske »razvitosti« (npr. po izobrazbeni strukturi) še vedno zaostaja za drugimi deli Slovenije. Kneževič Hočevar (2013: 214–215) navaja, da je bilo ob koncu šestdesetih let 20. stoletja, hkrati z uvedbo mehanizacije na kmetije v Prekmurju, vpeljano tudi institucionalno varstvo za starejše občane. V tem obdobju je bilo lastništvo kmetije še nekakšno jamstvo, da bodo mladi skrbeli za starejše v domačem okolju. Kneževič Hočevar (*ibid.*) ugotavlja tudi, da institucionalna oskrba postaja prednostna izbira v primeru potrebe po dolgotrajni oskrbi, saj tam ljudje razumejo oskrbo na domu kot oviro za nemoteno delovanje kmetije. Tako odhod v dom ni več »sramotna izbira«, kot je bil nekdanj, temveč praktična rešitev oskrbe starih ljudi na podeželju.

Po tipologiji institucionalnega varstva, ki jo navajata Hlebec in Mali (2013), obstajajo razlike med občinami glede na velikost, stopnjo urbanizacije in gospodarsko razvitost občine. V večini ruralnih in manj razvitih občin institucionalna oskrba ni zagotovljena, zato morajo stari ljudje zapustiti občino stalnega bivališča in poiskati institucionalno oskrbo v drugih občinah. Po drugi strani pa avtorici ugotavljata, da je na razvoj institucionalne oskrbe v zadnjih desetletjih zelo vplivala prevladujoča socialna politika, ki si je prizadevala zagotoviti teritorialno razporeditev institucionalnih zmogljivosti in zadovoljiti merilo 5-odstotne vključitve starejših od 65 let v to obliko oskrbe. Konkretno za ruralna območja Hlebec *et al.* (2010) navajajo, da se trend razvoja domskega varstva starih ljudi kaže v smeri povečevanja zmogljivosti domskega varstva predvsem v ruralnih okoljih v okvirjih javno-zasebnega partnerstva, ki prinaša županom politične točke, zasebnikom možnost zaslužka, država pa si

lahko ob navajanju povečanja zmogljivosti (ki ostajajo nezasedene) »umije roke«.

Podobno ugotavlja tudi Mali (2012) in poučarja, da je obstoječi sistem institucionalnega varstva za stare ljudi tog in neprilagojen potrebam starih ljudi po institucionalni oskrbi. Povečan obseg institucionalne oskrbe na podeželju omogoča institucionalne namestitve starim ljudem iz urbanega okolja, ker institucionalnih in drugih storitev za stare ljudi primanjkuje. Preseljevanje iz domačega okolja v neznano, tuje in institucionalno okolje, zelo vpliva na kakovost življenja v starosti. Trenutne razmere je pomembno upoštevati tudi pri socialnem delu v domu za stare, zato se bomo v članku osredinili na vlogo in pomen socialnega dela v obdobju priprave na življenje v instituciji.

Osrednje vprašanje članka je, kako posamezne faze priprave na življenje v domu za stare doživljajo, vidijo ali občutijo stanovanca doma za stare. Oblikovano je na podlagi delitve socialnega dela v domu po fazah bivanja stanovalca v domu po Mali (2008 a). Ločevanje socialnega dela po različnih fazah bivanja stanovalca v domu in socialnega dela v domovih po področjih sicer v praksi ne obstaja v strogo ločenih fazah, vendar pa se kaže za povsem primerno pri raziskovanju, saj omogoča večjo preglednost področja in postavlja temelje za znanstveno utemeljenost ločevanja. Cilj predstavljene raziskave v članku je ugotoviti značilnosti videnja posameznih faz priprave na življenje v domu z vidika stanovalcev in na podlagi teh ugotovitev pridobiti novo znanje za delo socialnih delavk in delavcev na področju priprave starega človeka na življenje v domu za stare ljudi v ruralnem okolju

RAZSEŽNOSTI VPLIVA BIVALNEGA OKOLJA NA ŽIVLJENJE STARIH LJUDI

Prostor, v katerem preživimo ljudje večji del življenja, ne glede na vrsto in obliko bivališča (lastniško, najemniško stanovanje, hiša, institucija), je ne le mesto našega bivanja, ne le fizični prostor, ki zagotavlja zavetje pred vremenskimi vplivi, temveč je prostor, v katerem zadovoljujemo potrebe po druženju,

ustvarjanju družine, shranjevanju stvari, varnosti in zasebnosti. Flaker *et al.* (2008: 111) poudarjajo, da je potreba po stanovanju danes po eni strani samoumevna potreba, saj izhaja iz eksistencialne potrebe človeka po tem, da nekje biva. Po drugi strani pa dostop do stanovanja ni lahek. Zaradi visokih cen stanovanj, neugodnih stanovanjskih posojil, pomanjkanja socialnih in neprofitnih stanovanj, dolgih čakalnih vrst na seznamih, nesorazmerja med ponudbo in povpraševanjem, stanovanja številnim ljudem niso dostopna.

Mali (2008 a) opozarja na širše vidike bivalnega prostora in poudarja, da bivalno okolje, tako v fizičnem kot doživljajskem pogledu, vpliva na doživljanje staranja in starosti. Podobno Kontos (2000: 269) piše o dinamičnem dialektičnem procesu med telesom, doživljanjem bivanja in prostorom, v katerem živimo. V dialektičnem procesu med družbeno oblikovanimi prepričanji in psihološkim procesom staranja nastaja kulturna konstrukcija bivalnega prostora. Ljudje doživljamo starost v določenem okolju in bivalnem kontekstu, po navadi v okolju, ki je produkt naše dejavnosti in konstrukcije. Ko star človek zaradi različnih razlogov dom zapusti in odide v institucijo, sprememba življenjskega okolja vpliva tudi na njegovo doživljanje starosti.

Neodvisno, samostojno bivanje v starosti je povezano z individualnimi telesnimi, psihičnimi, osebnostnimi in materialnimi zmožnostmi na eni strani, po drugi strani pa posameznik lahko izbere sebi najustreznejšo obliko bivanja in zadovoljevanja življenjskih potreb, bodisi funkcionalnih ali duhovnih. Hojnik - Zupanc (1999) opozarja na merila, ki naj bi vplivala na odločitev starih ljudi za preselitev. Kot najpomembnejše navaja željo starega človeka ostati v njemu znanem okolju. Sledijo želje po neodvisnosti, zasebnosti in preselitvi v infrastrukturalno urejeno stanovanje, ki starejše varuje pred ogroženostjo zaradi zdravstvenih težav in izpostavljenosti kriminalu. Kot zadnje merilo navaja zadovoljevanje potrebe po družabnosti. Družabnost stari ljudje uresničujejo tako v interakcijah z vrstniki kot v družini, med prijatelji, znanci ali v različnih strokovnih organizacijah. Ob tem pa avtor ugotavlja tudi, da je na voljo

premalo svetovalnih servisov, ki bi posamezniku pomagali izbrati zanj ustrezno bivališče.

Sprejem posameznikove ali družinske odločitve za preselitev posameznika v dom za stare je eden izmed pomembnih socialnih dogodkov v življenju starega človeka. Zupančič (2004: 801) navaja, da starejše ženske odločitev za odhod v dom doživljajo kot tretji najpomembnejši dogodek v svojem življenju (poleg odločitve za rojstvo otroka in ločitve), starejši moški pa kot petega (v primerjavi s starejšimi ženskami so jim pomembnejše še odločitve za selitev in ukvarjanje z novimi hobiji). Pri tem je za večino doma živečih starih ljudi značilno, da si v prihodnosti kljub pomoči, ki bi jo po svojih ocenah potrebovali v svojem vsakdanjem življenju, ne želijo bivati v domu za stare.

Preselitev v dom za stare pomeni, da mora stanovalec v celoti sprejeti domski način življenja, sicer ima težave. Zaradi problematičnosti začetnega obdobja prilagajanja na življenje v instituciji in drugih značilnosti so domovi za stare postali zanimivi za raziskovanje skupnih značilnosti s totalnimi institucijami. V Sloveniji izvedena študija (Mali 2006, 2008 a, b) je potrdila teoretsko izhodišče, da je Goffmanov pojem totalne ustanove (Goffman 1961) idealtipski in da vseh značilnosti ne najdemo v eni totalni ustanovi. Navzočnost posameznih elementov totalne institucije je odvisna od usmeritve institucije in obratno. Usmeritev institucije določa obseg, vpliv, pogostost in izrazitost elementov totalne institucije. Kadar zaposleni v domu bolj poudarjajo elemente medicinske obravnave uporabnikov institucije, deluje dom bolj po zakonitostih totalne institucije. Kadar pa so v ospredju elementi socialne usmeritve institucije, ki poudarjajo uporabnika, njegove zahteve, potrebe in aktivno vključevanje v življenje znotraj institucije, je elementov totalne institucije manj. Življenje v tem primeru še vedno poteka v instituciji z vsemi lastnostmi institucionalne ureditve, le več podobnosti je z življenjem v skupnosti, v domačem okolju, ki je za večino starih ljudi, ki bivajo v domu za stare, primarno, prvotno bivalno okolje.

V začetnem obdobju prilagajanja posameznika na življenje v ustanovi je v domovih opazen proces mortifikacije (Mali 2008 c:

191). Prilagajanje domskemu načinu življenja je dolgotrajen proces. V obdobju vselitve se mora star človek sprijazniti z vsemi stranmi novega okolja. Bolj se mora sam prilagajati »domu«, kot pa se »dom« prilagaja njemu. Čeprav se ponekod pri preselitvi domovi skušajo kar najbolj zadovoljiti potrebe starih ljudi, je to velikokrat nemogoče, saj je življenje na starost v velikem zavodu že v temelju nasprotno človekovi naravi, pa tudi velike ustanove so po svoji naravi toge. Preselitev za starega človeka pomeni izgubo dotedanjih socialnih stikov, s svojci pa po navadi več ni v stalnem stiku, temveč kvečjemu samo enkrat na teden ob bolj ali manj formalnih obiskih. Pogosto po preselitvi v sobi niso sami, dobijo enega ali več sostanovalcev; stari ljudje (vsaj uvodoma) jih dojemajo kot nedomače ljudi, kot tujce. S tem se zanje izgubi vsa povezava s prejšnjo življenjsko okolico, v kateri so živeli pred preselitvijo – s sosedi, znanci in domačim naravnim okoljem, ki je človeku pri srcu (Ramovš *et al.* 1992: 52).

V institucionalnem bivanju je tako rekoč nemogoče organizirati življenje za toliko ljudi z različnimi življenjskimi navadami tako, da bi bilo vsem dobro. Za starega človeka je temeljni problem odhod iz domačega okolja, saj človek ni več odprt za spremembe, vse njegove življenjske navade pa ga vežejo na dom, v katerem se je dobro znašel. Vsaka sprememba je povezana s kakim spominom starega človeka in odhod iz domačega okolja je za starega človeka bivanjska zagata, ki ga ubija – socialna ga sili v osamitev, duševna v pobitost, duhovna v praznino in pa izgubo občutka smiselnosti (*op. cit.*: 28–30).

Iz zapsanega bi lahko sklepali, da je za stare ljudi pomembno, da ostanejo v domačem okolju čim dlje, to pa si najpogosteje tudi želijo. Temu pritrjujejo Žiberna *et al.* (2001: 43). Menijo, da je sprejetje starega človeka v drugo okolje problematično. Potrebe starih ljudi je sicer možno zadovoljiti s povezovanjem delovnih organizacij, zavodov, društev, vrtcev in šol, saj se tako ustvari socialno ozračje, v katerem bo star človek občutil, da je v svojem okolju sprejet kot človek in ne kot odvečna, nepotrebna osebnost. Domače okolje lahko tako v primerjavi z

institucionalnim, če so stari ljudje razmeroma zdravi, premaga probleme, ki stare ljudi tarejo ob preselitvi v institucionalno okolje varstva starih ljudi in po njej.

Vprašanja o smislu življenja so vprašanja, ki si jih pogosto postavljamo, pri starih ljudeh pa so še izrazitejša. V skladu z načeli eksistencialne psihologije lahko rečemo, da je življenje človeka vse to, kar iz njega naredi veselo ali žalostno, smiselno ali nesmiselno, polno ali prazno osebo. Smisel življenja je tako vsakodnevno angažirano delovanje, ki življenje napolnjuje in onemogoča, da bi postalo praznina. Osnovni pogoj za iskanje smisla v starosti je, da človek sprejme starost s prepričanjem, da je tretje življenjsko obdobje prav tako smiselno obdobje življenja kakor prejšnji dve, ob tem pa ima kot v prejšnjem obdobju svoje posebne naloge, možnosti kot tudi posebne omejitve in težave (Ramovš 2003: 110–111).

VLOGA SOCIALNE DELAVKE V DOMU ZA STARE LJUDI

V slovenskih domovih za stare je zastopanost socialnih delavk (glede na druge strokovnjake) dokaj skromna, a kljub temu lahko opazimo nekatere značilnosti socialnega dela v domu. Najočitnejša in prepoznavna je vloga socialnega dela v različnih terminih, v katerih se star človek spoprijema z institucijo. To so naloge socialnega dela v različnih fazah bivanja stanovalca v domu. Naloge in vloge socialne delavke v domu so odvisne od faze, v katerih prihaja star človek v stik z institucijo: pred prihodom stanovalca v dom, v času bivanja stanovalca v domu, ob odhodu stanovalca iz doma, zagotavljanje dobre klime v domu, spremljanje institucionalnega življenja stanovalcev (Mali 2008 a: 84–87).

Socialna delavka je sopotnik starega človeka od njegovega prvega stika z institucijo (pred prihodom v dom), popelje ga v institucionalno življenje in ga spremlja v času bivanja v domu, navzoča je ob koncu stika stanovalca z domom oziroma ob njegovem odhodu iz doma. Ima vlogo mediatorja, zagovornika, usklajevalca zahtev in potreb oziroma ciljev stanovalcev in osebja doma. Vzpostavi osebni stik z bodočim

stanovalec, po potrebi s svojci ali drugimi člani socialnega okolja starega človeka. Osebni stik omogoča vzpostavitev delovnega odnosa, na katerem temelji spremljanje stanovalca od prvega stika z institucijo do poslovitve od institucijo. Zadnja faza bivanja stanovalca v domu, ki je odhod stanovalca iz doma, se lahko povsem formalno konča po načelih administrativnega postopka ali pa ji socialna delavka nameni toliko pozornosti, da v njej uporabi vse strokovno znanje, ki ne le omogoča socialno usmerjenost doma, temveč tudi zadovolji merila zanjo.

Socialna delavka v domu prihaja v stik s stanovalcem doma v različnih intervalih, saj se star človek srečuje z institucionalnim življenjem v različnih obdobjih. Navzoča je tako rekoč od prvega stika posameznika z institucijo do poslovilne faze, ko se stanovalec odnosi do institucije prekine. Med prvo in zadnjo fazo je faza bivanja stanovalca v domu. Odvisno od vsakega posameznika je različno dolga, intenzivna, kompleksna in zahtevna. V vsaki fazi so naloge socialne delavke oz. delavca drugačne in specifične, vse pa so medsebojno prepletene in povezane. Naloge so tudi medsebojno odvisne, a pri tem ne gre za hierarhično odvisnost, temveč za zaporedje nalog. Za zaporedje nalog je značilno, da pomanjkljivo izvedene naloge v prejšnji fazi samodejno povzročajo pomanjkljivo izvedene naloge v naslednji.

Naloge socialne delavke so v fazi pred prihodom stanovalca v dom po navadi povezane z urejanjem formalnosti, povezanih s prihodom v dom. Pri tem je socialna delavka v dvojni vlogi: prevzame nadzorno vlogo, ker odloča o sprejemu človeka v dom (kot član komisije za sprejem, preместitve in odpust po Pravilniku o postopkih pri uveljavljanju pravice do institucionalnega varstva (2004), ta vloga pa je v nasprotju z vlogo pomočnika, ki naj bi jo socialna delavka v temelju opravljal. Kljub navidezni neproblematičnosti pri izvajanju obeh vlog pa lahko negativne odločitve oz. zavrnitev sprejema, na primer zaradi prostorskih omejitev, nespodbudno vplivajo na poznejše sodelovanje s socialno delavko, ko je star človek v dom vendarle sprejet.

Najpomembnejše funkcije socialnega dela pred sprejemom uporabnika v dom po Mali

(2008 a: 84–85) so: sodelovanje z bodočim stanovalcem, sodelovanje z drugimi strokovnjaki, sodelovanje s svojci, informiranje pred prihodom v dom – npr. informacije o načinu življenja v domu, hišnem redu, dejavnostih v domu, delavnicah, načinu plačevanja doma ipd. V času bivanja stanovalca v domu socialna delavka stanovalcu omogoča kakovostno življenje v novem življenjskem okolju in skrbi za ohranjanje stikov s primarnim okoljem, pri tem pa se v primeru slabega počutja in nezadovoljstva stanovalca ustrezno odzove z mobilizacijo virov pomoči v novem okolju in prejšnje socialne mreže stanovalca. Ključno pri tej fazi je, da je bila faza priprave starega človeka na odhod v dom dobro opravljena, opravila socialne delavke pa v tej fazi sledijo tistim iz prejšnje faze. Milošević Arnold (2004) jih navaja kot podporo stanovalcem v procesu prilagajanja na življenje v domu, podporo svojcem za sodelovanje z domom – izobraževanja, skupne delavnice, samopomoč pri premagovanju občutka krivde ipd., posredovanje v konfliktnih situacijah med stanovalcem ter med stanovalcem in osebjem doma, razvijanje prostovoljnega dela in sodelovanje pri različnih interesnih dejavnostih.

Socialna delavka ima pomembno vlogo tudi v fazi odhoda stanovalca iz doma, saj mu pri tem pomaga in uredi vse potrebno v zvezi s prenehanjem bivanja v domu. Naloge se v tej fazi nanašajo predvsem na pripravo formalnosti za odpust stanovalca v domače okolje ali drugo institucijo, obravnavo predloga za preместitev stanovalca v drugo institucijo – prevzame vlogo stanovalečevega zagovornika in vlogo svetovalca, ki pomaga stanovalcu pri sprejemanju institucionalnih norm, urejanje prenehanja bivanja zaradi smrti – obveščanje svojcev, organizacija slovesa od pokojnika (Mali 2008 a: 87).

Štambuk (2001: 522) je v študiji ugotavljanja preselitve v dom kot stresnega dejavnika v življenju starih ljudi ugotovila, da so stanovalcem domov heterogena skupina, ki se različno odziva na odhod v dom in prilagajanje na življenje v domu. Za moške je odhod v dom bolj stresen dogodek kot za ženske, zato predlaga tečaje priprave na odhod v dom. Ker pa pomeni

odhod v dom za vse stare ljudi veliko spremembo v življenju, meni, da je treba raziskovalno spremljati psihično stanje stanovalcev in jim ustrezno pomagati pri prilagajanju na novo življenjsko okolje. Takih praks v slovenskem okolju še nismo zasledili, so pa vsekakor relevantne tudi v našem okolju.

Primer raziskovanja priprave na življenje v instituciji: Dom za starejše Rakičan

Raziskava temelji na navedeni delitvi socialnega dela v domu, v skladu s prikazom na sliki 1 pa jo nadgrajuje s tremi fazami priprave na bivanje v domu za stare – pred prihodom, ob njem in po njem. Temelji na uporabniški perspektivi, ki je značilna za socialno delo. Zanima nas, kako fazo pred prihodom v dom doživljajo bodoči stanovalci, pa tudi, kako starim ljudem na poti vključevanja v novo življenjsko okolje pomagajo svojci in kako zaposleni v domu za stare. Menimo, da lahko človek ob prihodu v dom za stare doživi veliko stresa in negativnih občutkov, določene dejavnosti, kot so pogovor, uspešno sodelovanje uporabnika z domom, uspešno sodelovanje svojcev z domom, pa lahko staremu človeku pomagajo, da se v novo okolje lažje vključi in navsezadnje poišče smisel bivanja v novem življenjskem okolju.

Za zadostitev omenjenih ciljev raziskave smo se odločili za kvalitativno raziskovanje. Osrednji merski instrument raziskave je vprašalnik s 14 odprtimi vprašanji. V uvodu je vseboval neodvisne spremenljivke – splošne podatke o intervjuvancu (spol, starost, poklic oz. izobrazba in obdobje bivanja v domu v letih)

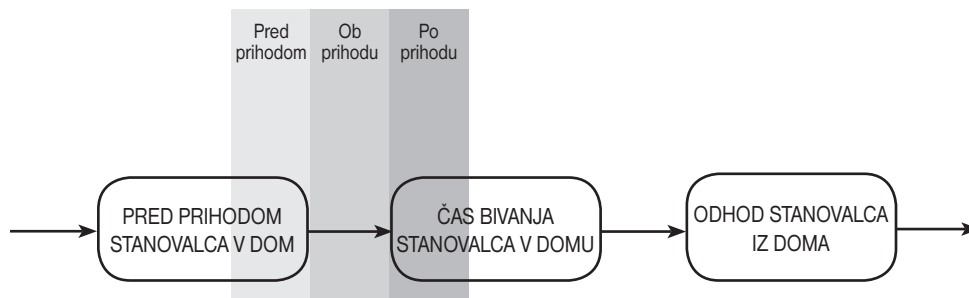
– ter okoliščine intervjuja (kraj, datum, čas trajanja, prostor in druge morebitne okoliščine intervjuja). V nadaljevanju so bila vprašanja za stanovalce razdeljena v tri sklope: življenje pred prihodom v dom za stare, doživljanje prehoda iz domačega okolja v dom za stare in ocena vključitve starega človeka v domsko okolje. Vprašalnik, obliko in vsebino vprašanj smo oblikovali posebej skrbno, da bi bila vprašanja čim bolj razumljiva starim ljudem in da bi pridobili čim bolj kakovostne odgovore.

Populacija raziskave so stanovalci Doma starejših Rakičan pri Murski Soboti. Vzorec zajema deset intervjuvanih stanovalcev in ni povsem naključen, saj ga sestavljajo priložnostno izbrani stanovalci doma. V raziskavi so sodelovali stanovalci, ki so razumeli vprašanja, so bili dovolj zdravi in niso imeli večjih govornih težav. Merila za izbor stanovalcev so bila:

- soglasje stanovalcev za udeležnost v raziskavi,
- zdravstveno stanje stanovalcev,
- čas bivanja v domu za stare (stanovalci, ki bivajo v domu za stare od 1 do 5 let) in
- delitev glede na oddelke doma za stare.

Zbiranje podatkov je potekalo med 26. in 31. marcem 2012. Intervjuje smo opravili v sobah stanovalcev. Odgovore stanovalcev smo snemali in nato na podlagi zvočnih posnetkov pretipkali. Za postopek analize zbranih podatkov smo uporabili korake, kot jih za kvalitativno analizo navaja Mesec (1998: 103–128). Najprej smo izpisali relevantne dele besedila, nato določili enote kodiranja, in sicer tako, da smo podčrtali dele odgovorov, ki so se nanašali na predmet naše raziskave. Podčrtani deli odgovorov so nam v nadaljevanju koristili pri določitvi skupnih pojmov. Poleg tega smo

Slika 1: Faze priprave na življenje v domu za stare in temeljne faze socialnega dela.

izvedli odprto kodiranje, relevantnim delom besedila smo dodelili lasten pojem in jih oštevilčili. Sledilo je urejanje pojmov, in sicer smo zbrali in združili pojme po istih kategorijah ter jim pripisali ustrezne izjave. Sklepni del analize podatkov je zajemal definiranje zbranih pojmov. Pri nekaterih pojmih je bila dodatna razlaga pojmov potrebna za boljše razumevanje raziskave, drugi pojmi pa so bili določeni povsem enopomensko.

Rezultati: značilnosti priprave na odhod v dom za stare

Ljudje pred prihodom v domove za stare po navadi živijo doma s svojci ali partnerji ali pa v svojem gospodinjstvu sami – mlajša generacija se odseli ali stari ljudje ovdovijo. Intervjuvanci so pred prihodom v dom živeli s sorodniki (sinom, hčerjo, zakonskim partnerjem), v lastnem stanovanju oz. hiši. Trije sogovorniki navajajo, da so pred prihodom v dom za stare živeli sami – bodisi v delu hiše ali pa popolnoma sami. Vsi ob tem dodajajo, da so ostali sami po tem, ko so ovdoveli. Analiza je pokazala še, da so se v primeru našega vzorca stari ljudje za odhod v Dom starejših Rakičan najpogosteje odločili zaradi nesposobnosti za samostojno oskrbo. Odločitev za institucionalno varstvo je pri večini stanovalcev povezana s poslabšanim zdravstvenim stanjem, v nekaterih primerih pa tudi s starostjo. Drugi razlogi, na primer preselitev k partnerju, pa so bili v naši raziskavi v manjšini. Ugotovljamo, da se ljudje za bivanje v domu za stare ne odločijo z namenom kakovostnejšega preživljanja starosti, ampak jih v preselitev prisili zdravstveno stanje ali starost in s tem omejene možnosti za lastno oskrbo.

Večina stanovalcev je prihod v Dom starejših Rakičan označila kot prijeten in v skladu s pričakovanji. Delo socialnih delavk in delavcev pred prihodom v dom anketirani opisujejo z besedami: »glavna delavka mi je pokazala sobo, sem si prej pogledala tudi cel dom«, »me je po telefonu poklicala, da sva se menili« [3]²; »razložila mi je, kako potekajo dnevi pri njih,

predstavila hišni red, dejavnosti« [4]; »sestra ... mi je razložila, kako kaj stvari potekajo« [8] ipd. To velja predvsem za stanovalce, ki so se na prehod pripravljali ali pa so bili kako drugače seznanjeni z načinom življenja v domovih za stare.

Neprijetne občutke in omejeno sodelovanje so navedli stanovalci, ki so prišli v dom za stare neposredno iz bolnišnice, na preselitev niso bili pripravljani, domskega življenja niso poznali in navsezadnje si v dom niso želeli. Taki so navajali, npr. da »prehod ni bil lep«, »opisa doma ni bilo kaj dosti, saj sem šla takoj v posteljo« [6]; »pripeljali so me z rešilcem ... me takoj dali v to sobo« [7]. Stanovalci skoraj soglašajo, da je bilo prvo srečanje z Domom starejših Rakičan prijetno, spodbudno. Navedli so prehod na boljšo hrano, v urejeno okolje, prijeten sprejem med druge stanovalce, zadovoljstvo s sostanovalci v sobi in opremljenostjo sobe. Poleg tega so opazili tudi prijaznost in ustrežljivost osebja ob podajanju formalnih informacij za življenje v domu, pri tem pa so bili enotni, da sta jih ob prihodu v dom sprejeli socialna delavka ali medicinska sestra; to je v skladu s pravili ob sprejemu v dom.

Stanovalci se ne spominjajo posebnih priprav pred prihodom v dom za stare, kljub temu pa so odločitev za odhod v dom zavestno sprejeli in v dom niso prišli povsem nepripravljani. To ne velja za intervjuvane stanovalce, ki so bili zaradi različnih zdravstvenih težav (navadno poškodb) premeščeni v bolnišnično oskrbo, potem pa iz nje neposredno v dom za stare. Navedli so nepripravljenost in nestrinjanje s preselitvijo. Ljudje so sicer pred prihodom v dom za stare večinoma živeli doma s sorodniki ali partnerji, nekaj pa jih je živelo tudi samih. Pred prihodom v dom so sodelovali s socialno delavko doma. Anketirani so tako na primer navajali: »papirje je pomagala urejati socialna in sorodniki od žene« [4]; »določene stvari je urejala hčerka« [2]; »papirje so urejali svojci, moj sin in snaha« [6]; »moja sinova sta uredila, da so me sem pripeljali« [7]; »večino pa je urejala moja hčerka« [10].

Stanovalci so predstavili različna mnenja in občutke, ki so jih doživeli ob prihodu v Dom starejših Rakičan. Večina anketiranih

² Oznaka intervjuja. Da bi zagotovili anonimnost intervjuvancev in sledljivost podatkov, smo intervjuje oštevilčili.

je doživela prijeten prehod, za seznanjene z delovanjem doma pa je bil prehod predvsem v skladu s pričakovanji, npr.: »je bilo v redu« [1]; »počutila sem se dobrodošlo« [4]; »vtis je bil boljši« [5]; »prihod ... načrtovan, vzela kot eno novo potovanje« [9]. Ugotavljamo tudi, da se z dolžino bivanja v domu začetni vtisi o prihodu v dom spremenijo. Različni stanovalci navajajo, da so se uvodni pozitivni občutki o bivanju v domu pozneje spremenili, npr. ob prihodu »je bilo boljše ... hrana boljša ... disciplina« [2]; »je bilo zelo všeč, ko sem prišla, a po enem mesecu ni bilo dobro« [3], »pozneje ... pa pridejo tudi bolj žalostni dnevi« [4], ko »tukaj živiš, je pa slabše« [5].

Od načina vključevanja stanovalcev v domsko življenje je odvisno doživljanje posameznikovega prehoda iz domačega okolja v institucionalnega. Posebej izrazita je povezava med doživljanjem negativnih občutkov ob prihodu v dom med intervjuvanimi stanovalci, ki so v dom prišli neposredno iz bolnišnične oskrbe. Navajajo, da je bilo prvo srečanje z domom bolj formalno, da ob prihodu v dom niso doživeli posebnih vtisov, nanj niso bili pripravljene in navsezadnje si v dom niso želeli. Neposreden način vključevanja starih ljudi iz bolnišnične oskrbe v domsko izrazito negativno vpliva na doživljanje posameznikovega prehoda v novo okolje. Nekoliko v nasprotju s pričakovanji smo ugotovili, da večina intervjuvanih starih ljudi ni doživela strahu ob preselitvi. V redkih primerih je bil omenjen strah pred domskim življenjem, v primeru neposredne selitve iz bolnišnične oskrbe pa je bil omenjen tudi strah, da se ne bodo vrnili v domače okolje. Ker intervjuvanci v večini izhajajo iz okoliškega, kmečkega okolja, ki ga zaznamuje stalno naporno fizično delo, smo v odgovorih lahko razbrali tudi strah pred brezdeležem, npr. »strah me je bilo, kaj bom delala vse dneve, sem navajena težkega dela« [3]; »najbolj sem se zamotila s to delovno terapijo« [10].

Na podlagi rezultatov raziskave ugotavljamo, da v Domu starejših Rakičan poteka socialno delo v fazi pred prihodom stanovalca v dom predvsem tako:

- Informiranje v povezavi s prihodom v dom, pri tem pa intervjuvanci navajajo pogovore s socialno delavko, telefonske pogovore, ogleda doma ipd.

- Sodelovanje s sorodniki – za prekmursko okolje je značilno veliko zaupanje med generacijami, saj pod isto streho pogosto živi več rodov in stari ljudje zaupajo urejanje različnih stvari mlajšim. Medgeneracijska pomoč je vsekakor dobrodošla, vendar pa ugotavljamo, da je za stare ljudi bolje, če imajo vsaj delno samostojen stik s socialnimi delavkami doma, sicer si lahko na podlagi prenesenih informacij ustvarijo napačne predstave o domskem življenju.
- Sodelovanje ob sprejemu oz. brez predhodnega sodelovanja z domom, če so bili intervjuvani stari ljudje zaradi zdravstvenih težav neposredno premeščeni iz bolnišnične oskrbe v domsko.

Intervjuvanci ocenjujejo, da je Dom starejših Rakičan za njihovo preselitev izvajal predvsem: urejanje formalnih zadev za prihod v dom ter informiranje, predstavitev doma in pa namestitev. Pri oceni, koliko pomoči dobijo od sorodnikov, imajo intervjuvanci deljeno mnenje. Ena skupina je navedla, da od svojcev niso prejeli nobene pomoči oz. je bila ta minimalna, nekoliko večji delež pa je navedel, da so jim svojci ob preselitvi pomagali. Opisali so predvsem urejanje formalnih zadev, pomoč pri preselitvi in nastanitvi. Prilagajanje na bivanje v domu za stare je za nekatere intervjuvance težavno, drugi intervjuvanci pa tega ne navajajo.

K lažji vključitvi v domsko okolje je pripomogla tudi prijetna okolica Doma starejših Rakičan, saj starim ljudem s podeželja še vedno omogoča pristen stik z okoljem (npr. »družba zunaj ... ženske hodijo okrog doma« [3]; kraj »je lep, je park zraven ... na tako lepem mestu, v naravi« [5]). Večina stanovalcev, ki je opisovala težavno prilagajanje na bivanje v domu za stare, je povedala, da so se po uvodnih težavah vključili v domsko življenje. Največ so intervjuvancem pomagali:

- sorodniki, družina in sstanovalci; sorodniki so intervjuvancem pomagali prebroditi začetno obdobje predvsem z obiski,
- domsko osebje; stari ljudje so navajali, da jim je pogovor s socialno delavko pomagal, da jim je dan popestrilo prijazno osebje, zlasti delovna terapevtka.

Intervjuvani stanovalci so zadovoljni s sodelovanjem z zaposlenimi po preselitvi oz.

vključitvi v domsko življenje. Pohvalili so prijaznost uslužbencev, oskrbo, pomoč, hrano in domske dejavnosti. Kot negativen element sodelovanja po preselitvi so navedli občasno oteženo komunikacijo in pa tarnanje in nevljudnost nekaterih stanovalcev. Sodelovanje starih ljudi s sorodniki po vključitvi v novo življenjsko okolje je sledilo tistemu iz obdobja prehoda v dom za stare. Tudi po preselitvi so nekateri sorodniki za stare ljudi urejali določene formalne zadeve in intenzivneje komunicirali z zaposlenimi v domu. Seveda po so svoje družinske člane po vključitvi v domsko življenje tudi pogosteje obiskovali.

Raziskava je pokazala, da je večina starih ljudi s svojim »novim« življenjem zadovoljna in vidijo smisel v taki obliki bivanja. Ob tem se počutijo dobro, so zadovoljni z delom in okoljem, priznavajo pa tudi, da je tak način življenja letom primeren, npr.: »sva vedela, da naju to enkrat čaka« [2]; sem odšla »da ne bom svojcem v breme« [4]; »ne morem delati doma ... mi ne preostane nič drugega« [9]. Ohranjanje smisla življenja je pri več starih ljudeh povezano s trenutnim zdravstvenim stanjem in le v primeru zdravstvenih težav in nezmožnosti zapuščenja postelje smo v intervjuju zaznali vdanost v usodo in nesmiselnost takega načina življenja.

SKLEP

Ugotavljamo, da je pred prihodom v dom za stare ključno informiranje, saj večina starih ljudi ni bila dovolj informirana o življenju v domu in načinu delovanja ustanove. Zdaj se informiranje starih ljudi v regiji ne izvaja sistematično, k temu pa verjetno najbolj pripomore zadostno povpraševanje po storitvah doma. Dom starejših Rakičan ima sicer zelo uporabno spletno stran z veliko informacijami o življenju v domu in o domskih dejavnostih, vendarle pa je uporaba spleta omejena predvsem na mlajše generacije. V podeželskem okolju, v katerem sta izobrazbena struktura in funkcionalna pismenost starih ljudi v primerjavi z vrstniki iz urbanega okolja slabši, informacije v takšni obliki pogosto ne dosežejo starih ljudi.

V zvezi z informiranjem socialnim delavkam predlagamo predvsem izvajanje infor-

miranja, ki bo usmerjeno k starim ljudem, saj ugotavljamo, da so v večini primerov z domom sodelovale mlajše generacije, potem pa so pogosto nezadostno ali neustrezno informirale stare ljudi. Smiselna je uporaba komunikacijskih kanalov, ki so starim ljudem lažje dostopni – različne lokalne prireditve, vaški domovi, verske ustanove, predstavitev s fotografijami in materialom, ki ima primerno velikost pisave, uporaba lokalnih tiskanih, radijskih in televizijskih medijev, sodelovanje z lokalnimi društvi upokojencev ipd.

Kot pomembno ocenjujemo tudi ločeno informiranje in ozaveščanje mlajših generacij. To zmanjšuje tabu pred domskim bivanjem in prinaša v družinsko okolje ustrežnejši pogled na delovanje domov za stare. Ena od možnosti je tudi mobilna informacijsko-promocijska služba doma za stare ljudi, ko socialna delavka ljudi, ki so slabše gibljivi, pride obiskat na dom ali v bolnišnico ter jim predstavi dom za stare ljudi (slikovno in z videogradivom, predstavi jedilnik, dejavnosti in druge značilnosti življenja v domu).

Izkušnje starih ljudi z doživljanjem odhoda v dom kažejo, da bi bilo dobro vzpostaviti postopen prehod v domsko življenje in da je smiselno pozornost usmeriti na pripravo starih ljudi na življenje v domu. S pripravami na odhod v dom bi zagotovo zmanjšali strah, ki ga stanovalci zdaj občutijo v prvem obdobju vstopa v dom. Zdaj se strahu znebijo s pomočjo pozitivne izkušnje začetnega obdobja življenja v domu. Pri tem se opirajo na lastno socialno mrežo, najpogosteje jim pomagajo zaposleni v domu in sorodniki. Pozneje, ko začetna faza vstopa v dom preide v fazo prilagajanja na domsko življenje in se stanovalci konkretnije srečajo s pravili institucionalnega življenja, pa se znova pojavijo negativni občutki. Priprave na odhod v dom bi lahko sistemsko vpeljali v obstoječe formalne oblike pomoči za stare (na primer v društva upokojencev), lahko bi povečali navzočnost informacij o delovanju doma v okviru splošnega informiranja v medijih, v lokalnih skupnostih, saj se večina starih ljudi iz prekmurskega okolja slabo spoprijema s selitvijo in s težavo zapušča svoje kmečko okolje, v katerem so nekateri že od rojstva.

Postopno vključevanje v domski način življenja pomenijo tudi organizirani ogledi doma, postopno vključevanje v domske dejavnosti ob sodelovanju sorodnikov ali prostovoljcev.

Posebno pozornost bi bilo treba nameniti starim ljudem, ki so prišli v dom neposredno iz bolnišnične oskrbe in so bili na domsko življenje povsem nepripravljeni. Strinjamo se s teoretskimi razpravami, ki poudarjajo pomembnost združevanja oddelkov in ne izolirajo starih ljudi, ki potrebujejo stalno oskrbo, vendar bi po našem mnenju bilo treba nameniti posebno skrb ob sprejemu prav tej skupini ljudi. Ta skupina ljudi doživi prihod v dom neposredno iz bolnišnične oskrbe, na življenje v domu ni pripravljena in s svojim življenjem po prihodu v dom (razumljivo) ni zadovoljna, to pa se pogosto kaže v »širjenju negativne energije«. Sorodniki bi lahko intenzivneje in aktivneje sodelovali z domom, saj v večini primerov, razen urejanja formalnih zadev, preselitve in obiskov, z domom za stare ne sodelujejo. Nesodelovanje je najverjetneje povezano tudi z nepoznavanjem delovanja domov za stare, zato bi bilo svojcem smiselno podrobneje predstaviti programe delovanja doma in jih v primeru želje po sodelovanju dejavneje vključiti v dejavnosti.

Analiza je pokazala, da so stari ljudje zadovoljni s strokovnostjo in delovanjem socialnih delavk, vendar pa je doživljanje posameznikovega prihoda v dom odvisno od načina vključevanja starega človeka v dom, pri tem pa ima socialna delavka v domu pomembno vlogo. Ugotovitve implicitno poudarjajo pomen dela in sodelovanja socialnih delavk v vseh fazah priprave starega človeka na sprejem v dom za stare, zato je pomembno nadaljevati z raziskovanjem tega specifičnega področja socialnega dela v domu, ga redno evalvirati in strokovno razvijati. Posebnosti socialnega dela na področju priprave in prihoda stanovalcev v domove na ruralnem območju kažejo, da je pomembno raziskovati specifičnosti socialnega dela in s konkretnim znanji s terena dopolnjevati obstoječo teoretsko zasnovanost socialnega dela.

VIRI

- FLAKER, V., MALI, J., KODELE, T., GREBENC, V., ŠKERJANC, J., UREK, M. (2008), *Dolgotrajna oskrba: očrt potreb in odgovorov nanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- GOFFMAN, E. (1961), *Asylums*. Garden City: Anchor Books, Doubleday & Company.
- HLEBEC, V., KOLARIČ, Z., FILIPOVIČ, M., MALI, J., VEZOVIK, A. (2010), *Učinkovitost obstoječih mehanizmov zagotavljanja socialne varnosti starejšim kmečkim prebivalcem: zaključno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- HLEBEC, V., MALI, J. (2013), Tipologija razvoja institucionalne oskrbe starejših ljudi v Sloveniji. *Socialno delo*, 52, 1: 29–41.
- HOJNIK - ZUPANC, I. (1994), *Institucionalno bivanje starih ljudi*. Ljubljana: Gerontološko društvo Slovenije.
- (1999), *Samostojnost starega človeka v družbeno-prostorskem kontekstu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KNEŽEVIĆ HOČEVAR, D. (2013), *Etnografija medgeneracijskih odnosov. Delo in dom na kmetijah skozi življenjske pripovedi*. Ljubljana: Založba ZRC.
- KONTOS, P. C. (2000), Resisting institutionalization: constructing old age and negotiating home. V: Gubrium, J. G., Holstein, J. A. (ur.), *Ageing and everyday life*. Oxford: Blackwell Publishers (255–273).
- MALI, J. (2006), Koncept totalne ustanove in domovi za stare. *Socialno delo*, 45, 1/2: 17–27.
- (2008 a), *Od hiralnic do domov za stare ljudi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- (2008 b), Comparison of the characteristics of homes for older people in Slovenia with Goffman's concept of the total institution = Primerjava značilnosti domov za stare v Sloveniji z Goffmanovim konceptom totalne ustanove. *European journal of social work*, 11, 4: 431–443.
- (2008 c), Raziskovanje značilnosti totalne institucije v domovih za stare. *Dialogi (Maribor)*, 44, 10: 181–197.
- (2012), Deinstitutionalisation as a challenge for the development of community-based care for older people = Dezinstitutionalizacija kot izziv za razvoj skupnostne oskrbe starih ljudi. *Dialogue in praxis*, 1 (14), 1/2 (22–23): 57–69.
- MESEC, B. (1998), *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

- MILOŠEVIČ ARNOLD, V. (2004), *Socialno delo s starimi ljudmi (izbrani članki in referati)*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- PEČJAK, V. (2007), *Psihologija staranja*. Bled: samozaložba.
- Pravilnik o postopkih pri uveljavljanju pravice do institucionalnega varstva (2004). *Ur. l. RS*, št. 38/2004, 23/2006, 42/2007.
- RAMOVŠ, J., KLADNIK, T., KNIFIC, B. (1992), *Skupine starih za samopomoč: metodični priročnik*. Ljubljana: Inštitut za socialno medicino in socialno varstvo.
- RAMOVŠ, J. (2003), *Kakovostna starost: socialna gerontologija in gerontogogika*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.
- Statistični urad Republike Slovenije (2012). Dostopno na <http://www.stat.si> (2. 12. 2012).
- ŠTAMBUK, A. (2001), Procjena psihičkog stanja starijih osoba u domu umirovljenika skalom SCL-90-R. *Društvena istraživanja Zagreb*, 10, 3: 503–526.
- ZUPANČIČ, M. (2004), Socialni razvoj v pozni odraslosti. V: Marjanovič Umek, L., Zupančič, M. (ur.), *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete (792–805).
- ŽIBERNA, A., KRAJNC, M., VERŠEC, E., SUNKO, B., KOMPARE, T., PERKUŠ, V., GLINIK, L., BEVC, A., KLADNIK, T., SCHULLER, F., MERZDOVNIK, M. (2001), Okrogla miza: K družbi za vse starosti – dialog generacij. *Socialni izziv*, 7, 12: 42–50.